

Fikční jako opozitum faktuálního?¹

Fictive as an Opposite of Factual?

Lucie Petrišáková

Filozofická fakulta
Západočeské univerzita v Plzni
Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň
lucipetris@gmail.com

Abstrakt/Abstract

Předkládaný příspěvek reflektuje problematiku spojenou s koncepty *fikčního* a *faktuálního*, a to především z hlediska literárně vědného. Jelikož se však jedná o problém interdisciplinární povahy, nechybí ani filosoficko-logické motivy. Text postupuje od analýzy vztahu mezi fikčními a non-fikčními entitami, k problematice vztahu mezi fikčním a non-fikčním vyprávěním. Zabývá se otázkou možné segregace či sjednocování jednotlivých typů diskurzu, a to jak na rovině příběhové, kde se jako interpretační prostředek upřednostňují formální nástroje, tak na rovině zkoumající jednotlivé entity. Jeho cílem je zjistit, zda lze za pomoci některého ze zmíněných interpretačních nástrojů stanovit, nebo naopak smazat hranice mezi fikcí a non-fikcí, případně zda lze, jak se snažily některé postmoderní přístupy, nahlížet na fikci jako kategorii velmi podobnou historii a naopak.

The article reflects issues concerning the concepts of *fictional* and *factual* chiefly from the perspective of literary science. However, the discussion incorporates also philosophical and logical motifs, as the topic is interdisciplinary in nature. The text begins with the analysis of relation between fictional and non-fictional entities and then addresses the issue of relation between fictional and non-fictional narrative. In particular, it deals with the question of possible segregation or unification of particular discourse types on the narrative level where formal tools are used as interpretative devices, as well as on the level where particular entities are examined. The aim is to find out if it is possible to define or rather erase the boundaries between fiction and non-fiction using above mentioned devices; eventually, if it is acceptable to perceive fiction as a category which is very close to history and vice versa (certain postmodern approaches allow that).

Ačkoliv se to může zdát paradoxním - a paradoxy jsou vždy nebezpečnou věcí -, není proto méně pravdou, že život napodobuje umění mnohem více, nežli umění napodobuje život.

Oskar Wilde²

¹ Studie vznikla v souvislosti s řešením projektu SGS-2012-045 - *Fikce a historie - problém interpretace*.

² Wilde (2000, s. 64)

Předkládaný text bude reflektovat problematiku spojenou s analýzou vztahu mezi fikcí³ a faktem a následně fikčním a faktuálním vyprávěním. Jeho cílem je interpretace jednotlivých přístupů, která by měla poukázat na to, že fikční a faktuální nelze zcela jednoduše (a neproblematicky) označit jako opozita. Oslabování opozitního postavení a s tím související stírání rozdílů se asi nejvíce projevilo v koncepci Haydena Whita, jenž dokonce označil historii „za jazykovou strukturu ve formě diskurzu narativní prózy“.⁴ A právě toto upřednostnění vztahu založeného na podobnosti spíše než na celkové odlišnosti, které může vést ad absurdum až k setření formálních rozdílů mezi oběma typy diskurzu, otevřelo nová témata pro současnou interpretaci fikce, související právě se znejasněním rozdílů mezi fikčním a faktuálním. Pokud je tedy hledán předěl mezi fikčním a non-fikčním⁵, může být i nadále vztah mezi nimi brán jako aktuální interpretační nástroj. Výběr jednotlivých přístupů, jež jsou následujícím textem sledovány, reflektuje především autory, kteří se primárně zabývají studiem fikce více než filosofickými či logickými motivacemi. Avšak právě motivace filosoficko – logické stojí v základu velkého množství zmiňovaných přístupů.⁶ Tato skutečnost pochopitelně souvisí s interdisciplinárností analyzovaného problému a nese s sebou určité důsledky. Takovým důsledkem může být fakt, že v následujícím textu vztah mezi fikčním a nefikčním osciluje mezi odlišnými přístupy k samotné fikci a její funkci. Text se však snaží především poukázat na to, že se nelze zcela vyhnout ani jedné ze zmiňovaných polarit a že hovoří-li se o estetické funkci textu či o kategorii fikčnosti (či non-fikčnosti), jsou pro interpretaci podstatné především distinktivní rysy jednotlivých textů.

Ostatně i Haydenem Whitem formulovaná teze poukazující na to, „do jaké míry se diskurs historika a diskurs spisovatele překrývají, do jaké míry se sobě navzájem podobají a jak dalece spolu souvisejí“⁷ musí být doplněna. Tímto jejím doplněním je termín, který White v souvislosti s historickým a fikčním diskurzem používá, a tímto termínem je *vzájemná podobnost*. *Vzájemná podobnost* není to samé jako totožnost, a to i přes to, že proces spojování událostí, ať již smyšlených či reálných je pro něj procesem literárním. Samotný fakt, že rozlišuje různé typy diskurzem prezentovaných událostí,

³ Slova fikce je v této práci užito ve významu fikce jako beletrie – tedy nikoli jako literatury v jejím nejširším pojetí, toto koncepcie literatury by totiž zahrnovala i díla historická, vzhledem k nimž se v této studii fikce určitým způsobem vymezuje. Termíny fikce a fikčního narativu se tak přibližují definici Dorrit Cohnové, jež vymezuje fikční narativ jako nereferenční. „Vypořádat se s tímto termínem [je pro ni] prvořadým úkolem. Zejména proto, že pečlivé protřídění jeho sémantické víceznačnosti je naprosto nezbytné, chceme-li upozornit na ‚odlišnost‘, kterou s ní název spojuje, předjímaje tak odlišující vlastnosti, jež pro tento termín platí pouze tehdy, jestliže jej chápeme v jeho specifickém žánrovém významu jako literární nereferenční narativní text.“ (Cohnová 1998, s. 15.). Cohnová v podstatě vymezuje užití termínů spojených s fikcí s ohledem na jejich užití ve zkoumáních literárně vědných. Vymezuje je tedy do určité míry vůči kontextu filosoficko – logickému, který však bere jako přínosný vzhledem k interdisciplinárnosti problematiky.

⁴ White (1973, s. 15).

⁵ Termín non-fikční je užíván jako určité opozitum k fikčnímu. Pod termín non-fikční mohou spadat i termíny jako faktuální či historický, jež by se daly označit za jeho podmnožinu.

⁶ V rámci fikčních světů jsou například používány jednak termíny přenesené z logického konceptu možných světů, a rovněž i některé jejich rysy. Především jde o přejímání logicko-sémantických východisek.

⁷ White (1978, s. 26).

může být argumentem pro podporu teze, která se snaží klasifikovat specifika fikčního a non-fikčního diskurzu s ohledem na jejich interdisciplinární povahu. Presentovaný interdisciplinární přístup tak může poskytnout celou řadu cenných interpretačních prostředků při odlišování jednotlivých narativů. Nesmí být ovšem zapomínáno na fakt, že filosoficko - logické nástroje sice tvoří podpůrnou základnu, avšak ne vždy jsou schopny vysvětlit specifické fungování fikce, která má vlastní soubory pravidel. Navíc motivace filosofie a logiky ztotožňují fikci často s nepravdou a vyjímají ji z racionálního diskurzu, jsou poněkud odlišné.⁸ Je tedy nezbytné více specifikovat záměr studie. Jak bylo již jednou zmíněno, cílem následujícího textu je interpretace jednotlivých přístupů, která by měla poukázat na to, že fikční a faktuální nelze zcela jednoduše (a neproblematicky) označit jako opozita. Tato interpretace však reflektuje různé oblasti zabývající se touto problematikou, fikci sice vymezuje ve smyslu nereferenčního narativu a upozorňuje i na její estetickou funkci, avšak zahrnuje i interpretace filosoficko-logické. Specifika fikčního a non-fikčního narativu jsou tak sledována i s ohledem na širší kontext, který se může ukázat jako přínosný při jejich interpretaci.

Před samotnou analýzou problému je na místě ve stručnosti zmínit, že snaha analyzovat problematiku fikčního v kontrastu s nefikčním je reflektována i v návaznosti na dichotomii fikčního a aktuálního světa. K oběma typům světů se pak mohou vztahovat k nim příslušející entity.⁹ Rozdíl mezi nimi je možné spatřovat v tom, že fikční světy jsou založeny na logice paralelismu (nikoli větvení). Navíc pokud je zvažován svět (ať již fikčním, faktuálním či možným), tak, „ať je jeho ontologický status jakýkoli, každý [...] obsahuje množinu entit, jež jsou specifickými způsoby organizovány a propojeny (prostřednictvím situací, událostí a časoprostoru). Svět jako systém entit a vztahů je autonomní oblastí v tom smyslu, že se dá odlišit od jiných oblastí s jinými množinami entit a vztahů.“¹⁰ Což v podstatě znamená, že „světy jsou tedy navzájem rozeznatelné, ať už jsou to světy fikční, možné nebo aktuální.“¹¹ Fikční svět je světem autonomním a soběstačným, který má systém vlastních vazeb a je tedy v principu odlišný od aktuálního světa. Dala by se vznést i námitka, že fikční svět je v podstatě součástí aktuálního světa, nesmí však být zapomínáno, že i přesto tento svět zakládá vlastní modální strukturu. Fikční fakty tak na rozdíl od nefikčních nepojednávají „o tom, co by se mohlo nebo co by se nemohlo objevit v aktuálnosti (tj. ve skutečnosti), ale o tom, co se opravdu objevilo nebo se mohlo objevit ve fikci.“¹² Rozdíl mezi vztahem aktuálního světa a faktů a fikčního světa a faktů lze tedy spatřovat

⁸ Což je dobře viditelné i na problematice pravdivostního ohodnocování fikčních výroků apod.

⁹ Např. Václav Klaus, o němž se píše v novinách, odkazuje jako entita k aktuálnímu světu. Harry Potter poté jako entita odkazuje k fikčnímu světu.

¹⁰ Ronenová (1994, s. 17).

¹¹ Ronenová (1994, s. 17).

¹² Ronenová (1994, s. 17).

právě v tom, že každá ze dvou jmenovaných oblastí má jiný „vnitřně vztahový“ princip fungování.¹³

V první řadě je následně vhodné rovněž rozdělit textem sledovanou problematiku do dvou rovin. První z nich je rovina zkoumající vztah fikčních a non-fikčních entit (potažmo fikce a faktu), z níž bude postupně implikována rovina druhá, jež uvádí jednotlivé prvky první roviny do širšího kontextu. Z hlediska dělení je tedy první z vymezených rovin rovinou jednotlivých fikčních a faktuálních entit. Rovina druhá je rovinou vyprávění, které již může (ale rovněž nemusí) tyto entity obsahovat. Širším kontextem jsou zde myšlena pole non-fikčního (hlavně faktuálního) a fikčního vyprávění, k nimž bude přistupováno především z formálního hlediska. Prezentované dělení není zvoleno náhodně, nýbrž je metodologickým krokem, jenž má usnadnit pochopení toho, na jaké bázi je například vybudována teze, že „historie není nic jiného než určitá forma beletrie, stejně jako román je jen určitou formou historického zobrazení“.¹⁴ Tato teze formulovaná Whitem se snaží poukázat, „do jaké míry se diskurs historika a diskurs spisovatele překrývají, do jaké míry se sobě navzájem podobají a jak dalece spolu souvisejí“¹⁵.

Fikční jednotlivina vs. faktuální jednotlivina¹⁶

Napoleon se narodil 15. srpna 1769; Harry Potter plynule hovořil hadím jazykem.

Pokud se vedle sebe umístí věty podobného typu, nebude se zdát problematičké konstatování zdůrazňující opozitní postavení fikční a faktuální jednotliviny. Jinak řečeno, bude se poměrně neproblematickým jevit vymezení postavení vět, které referují

¹³ Pokud v aktuálním světě dojde k transformaci nějaké informace, v závislosti na dynamických externích faktorech, lze tuto informaci poopravit. Například pokud se prokáže, že existují škrkny, bude se s nimi moci zacházet jako s reálně existujícími organismy, které podléhají principům fungování aktuálního světa (např. gravitaci). Na rozdíl od toho ve fikci může k úpravě informace dojít pouze za předpokladu jejího ukotvení ve fikčním textu, což je omezení, které pro doménu aktuálního světa neplatí (tato doména by mohla být označeno pojmem „nekonečného textu“).

¹⁴ Je zde potřeba zmínit, že White, jenž tuto myšlenku prezentuje, ponechává stranou povahu fiktivních a historických událostí, které podle něj nejsou předmětem sporu. White (1978, s. 28).

¹⁵ White (1978, s. 26). White v podstatě odkazuje k tomu, že historický text používá postupy textu literárního, s nímž tím pádem sdílí i některé společné rysy.

¹⁶ Fikční jednotlivinou je myšlena jednotlivina či entita, která se vyskytuje v literárním (fikčním) díle, může být označením místa, osoby či předmětu. Tato jednotlivina (entita) se může vyskytovat i mimo text – např. když jí někdo zmíní, odkáže k ní atp. Jedná se však vždy o jednotlivinu, která je ohraničena svým konstrukčním fikčním textem. Faktuální (případně non-fikční) jednotlivinou je myšlena jednotlivina či entita vyskytující se v aktuálním světě (tedy ve světě mimo svět fikční). Může se nalézat i v textu (např. v novinovém článku pojednávající i politické situaci). Jedná se o osoby, místa a předměty, jež tedy v aktuálním světě existují (Václav Klaus, Mount Everest apod.). Pochopitelně je zde možné vznést námitku, že Mount Everest se vyskytuje i v rámci fikčního diskurzu, ovšem tato jednotlivina se pak jaksi transformuje v entitu fikční.

ke skutečnosti proti větám, jež tuto vlastnost reference zdá se postrádají.¹⁷ Komplikace však nastává ve chvíli, kdy se o faktuální entitě (např. Napoleonovi) tvrdí něco, co je v rozporu se známým historickým faktem. Vztah fikce a faktu či fikčního a faktuálního narativu¹⁸ se tedy i v souvislosti s možností zkombinování fikčních a non-fikčních entit a událostí stal předmětem velkého počtu diskuzí vedených na interdisciplinárním poli (filosofie, literární věda, logika).¹⁹ Otázky, které jsou zdůrazňovány především, se týkají existence fikčních entit²⁰ (zejména postav, ale také míst, případně věcí²¹), odlišení fikčního a non-fikčního vyprávění (na úrovni zkoumání naratologických) a v neposlední řadě možnosti ztotožnění fikčního a faktuálního (nejčastěji historického vyprávění).²²

Fikční a faktuální jednotliviny, jež je možné zařadit do první ze tří jmenovaných okruhů, lze zjednodušeně (a poněkud triviálně) definovat jako opozita. Ve výše zmíněném příkladu bude tedy Napoleon odkazovat k existující jednotlivině a Harry Potter k neexistující.²³ V případě, že by opozice fikčních a faktuálních jednotlivin byla založena pouze na tomto příkladě (či na podobných typech příkladů), nebylo by problematické přijmout předpoklad, který by fikční a faktuální diskurz odděloval. K takovému oddělení by stačilo vyhodnotit, zda jsou entity v textu obsažené entitami fikčními či nikoli. Vyskytují se zde ovšem jisté komplikace znesnadňující položit entity do tak kontrastního postavení.²⁴ Komplikace nastává především na mimetické rovině úvah (zabývající se literárními postavami), která na rozdíl od strukturalistické

¹⁷ Toto odlišení fikční a faktuální výpovědi opírající se o rozlišení na základě reference je součástí především sémantického vymezení této problematiky. Vedle sémantického vymezení existují ještě syntaktické a pragmatické. Uvádí se i vymezení čtvrté, jež rozdíl staví na totožnosti autora a vypravěče ve faktuálním vyprávění (viz Schaeffer 2012). Výraz referenční je zde použit ve významu odkazu k entitě v aktuálním světě.

¹⁸ Termíny fikce a skutečnost nejsou ztotožnitelné s termíny fikčního a faktuálního narativu. Je třeba v souvislosti s tím také zdůraznit, že vztah mezi naratologií a teorií fikce v otázce po zkoumání rozdílu mezi fikcí a faktem dlouho neexistoval. Naratologie se touto otázkou poměrně dlouhou dobu nezabývala. Mezi těmi, kdo toto spojení již prezentují, lze jmenovat Gérarda Genneta či Dorrit Cohnovou (viz Schaeffer 2012).

¹⁹ Jak již bylo řečeno, text bude reflektovat problematiku především v rámci teorií fikce.

²⁰ Problematice fikční existence se vyhýbá Marie-Laure Ryanová, když hovoří o tzv. aktu zosobnění, je-li fikce jeho výsledkem „adjektivum fikční se bude týkat specifických způsobů vyprávění/psaní, a nikoli způsobu existence, která je vlastní určitým entitám. Pojetí, které předkládám, tedy činí nadbytečným pojem fikční objekt, který byl v poslední době ústředním bodem mnohých studií.“ (Ryanová 1980, s. 109).

²¹ Entity je dále možné rozdělit na entity prvního řádu, těmi jsou postavy a předměty, a entity druhého řádu, pod něž spadají události a místa.

²² Toto odlišení je samo do určité míry problematické, jelikož fikční entity se často používají jako nástroj pro další manipulaci s textem, jenž je obsahuje. Za jejich pomoci se například hovoří o pravdivostní hodnotě výpovědi, která danou entitu zahrnuje (viz např. Russell 1905, s. 479-493; Strawson 1950, s. 320-344). Je rovněž důležité podotknout, že se ztotožňováním fikčního a non-fikčního (historického) narativu přicházejí ve velké míře postmoderní přístupy k vyprávění.

²³ Harrym Potterem se v tom případě myslí entita plně definovaná fikčním univerzem, tzn. nebere se v úvahu možná shoda jmen s osobou v aktuálním světě.

²⁴ Lze odkázat např. k tomu, co je řečeno v poznámce pod čarou č. 13. Proměnlivé externí faktory, mohou jednoduše ještě více odlišit i entity v rámci fikce. Což by mohlo být spatřováno jako analogické k tvrzení, s nímž přišla Ronenová, a to sice, že ani všechny fikční entity nejsou fikční stejným způsobem. Viz Ronenová (1994, s. 128-168).

(sémantické) úrovně nezvažuje pouze textovou podstatu postavy, ale nahlíží ji i jako entitu podobnou reálným žijícím protějškům.²⁵ Zobrazení reálných protějšků, a tedy následně vyplývající schopnost fikčního diskursu odkazovat (či odkazovat zdánlivě), se tak stává silným argumentem ve prospěch teorií nahlížejících fikční entity jako entity nějakým způsobem existující. Odkazuje-li fikční dílo ke Slunci, Napoleonovi, Paříži apod., není tak nepředstavitelné spojit tyto ve fikci se nacházející entity vztahem jednoduché totožnosti s entitami nefikčního univerza²⁶ – tedy „naším“ sluncem, historickým Napoleonem a hlavním městem Francie Paříží. Je důležité zmínit, že rámec podobných úvah je neustále opřen o jednosvětové koncepce (a o korespondenční teorii pravdy) vycházející především s teorií opírajících se o *mimesis*, tedy o představu, že jsou fikčním dílem zobrazovány určité protějšky mající vztah k *mimo fikčnímu textovému univerzu*.²⁷ „Základním krokem mimetické interpretace je přisoudit fikční entitě skutečný prototyp.“²⁸ Dle Lubomíra Doležela se pak takovýto způsob interpretace na základě mimetického štěpí do tří funkčních kategorií – a) fikční jednotlivina zobrazuje skutečnou jednotlivinu b) fikční jednotlivina zobrazuje skutečnou obecninu c) skutečný zdroj zobrazuje fikční jednotliviny (pseudomimetická interpretace).²⁹

Předpoklad triviální totožnosti předkládaný výše však lze opět poněkud triviálně, snadno zpochybnit. K tomuto zpochybnění je možno uplatnit podobný typ argumentace, který byl použit k jeho stanovení. Stačí konstatovat, že Napoleon, Slunce i Francie mohou být ve fikčním díle spojeni se zcela odlišnou skupinou deskriptí, než jaká je jim přiřazena mimo fikční textový konstrukt. Slunce může být ve fikčním textu modré a Paříž nemusí být hlavním městem Francie.³⁰ Předpoklad o totožnosti se tak v podstatě stane spíše předpokladem o vzájemné podobnosti. Přesto se u těchto entit (majících protějšek v aktuálním světě) rozvázání vztahu s realitou jeví jako mnohem více problematické než u entit typu Harry Pottera, Elizebeth Bennetové či Anny Kareniny.

²⁵ Bohumil Fořt používá systém dvou úrovní, především pro vymezení literární postavy. Přesto lze tuto dichotomii zohlednit jako přínosnou pro nastínění rozdílu mezi fikční a faktuální entitou (Fořt 2008, s. 55-57).

²⁶ Existujícími mimo text; podobné rozlišení najdeme u Whita, který spatřuje distinktivní rys fikce a historie v tom, že historické události existují mimo vědomí pisatele (White 1973, s. 20).

²⁷ I když myšlenka, že fikční zobrazuje či odkazuje, není striktně vázána na jednosvětové koncepce.

²⁸ Doležel (1998, s. 21).

²⁹ Doležel (1998, s. 21-25). Doležel toto rozlišení aplikuje na svoji následnou tezi o nutnosti opustit předpoklad *mimesis* jako nedostačující pro teorii fikce a jako vhodnější přístup předkládá mnohasvětové pojetí fikce. Jeho antimimetická pozice je však v mnohých ohledech pozicí funkční usnadňující autorovi obhájit přínos konceptu možných světů. Doležel kritizuje například dílo Ericha Auerbacha *Mimesis* za jeho univerzalistický nádech a jeho univerzálie označuje za eklektickou množinu. Tato stanovisko je tak zdá se opřeno o teorie, které vidí fikční entity jako ty, jež nic nedenotují v aktuálním světě. To je v souladu s teorií fikčních světů prezentovanou právě Doleželem. Pro nová pojetí *Mimesis* (viz např. Nuttall 2007) se to však již nemusí zdát zcela dostačující. Jelikož funkce *mimesis* je zde posunuta z původního prostého zobrazení do roviny interaktivního přístupu ke čtenáři. Jak bylo podotknuto Rolandem Barthesem, všechny významy textu se nesoustřeďují pouze okolo ohniska denotace, i konotace je přístupovou cestou k polysémii klasického textu. Její popření by jednoduše znamenalo zrušení diferenční hodnoty textů (Barthes 1975, s. 15-20).

³⁰ To je mimo jiné analogické Doležalovu argumentu vedoucímu k jeho tezi o prospěšnosti provázání teorie fikce s teorií možných světů.

To může být prostým následkem faktu, že v celé řadě povětšinou segregacionistických koncepcí se odkazuje k především k entitám bez denotátu v aktuálním světě. Může být jmenován velmi známý příklad současného holohlavého krále Francie (Bertrand Russell) či opozitní postavení dvojice Holmes x Nixon (David Lewis). Tyto entity, pokud zůstaneme v „jednosvětovém měřítku“ s výjimkou Nixona, tedy k ničemu nereferují.³¹ Svázání s takovýmto typem logických úvah by tedy mohlo vést ke konstatování, že fikční entity jsou entitami, jež v reálném světě nic nedenotují, jelikož „ať hledáme sebepečlivěji, nikdy nenarazíme na entitu, která má vlastnost, že je [Harry Potterem].“³² Problém zde nastolený však u tohoto konstatování nemůže skončit, není totiž ještě vyřešen status fikční Paříže, Napoleona či Slunce, jelikož, jak bylo zmíněno výše, fikční jednotliviny mající stejně pojmenovaný protějšek v aktuálním světě nemusí vykazovat stejné vlastnosti.

Problém v interpretaci statusu fikčních a faktuálních entit, jak byl do této chvíle prezentován, je jednak zčásti nesen výskytem vlastních jmen ve fikci a jednak zaměřením pouze na rámec jednoho světa. Je zajisté více než lákavé přijmout myšlenku segregacionismu, jež konstatuje, že mimo reálný svět neexistuje žádné diskursivní univerzum, poté „existenci, která není predikátem, lze přepisovat pouze předmětům reálného světa.“³³ Samotná její podstata by však diskvalifikovala mnohasvětové koncepcce fikce, jež se se vztahem fikčního a faktuálního vyrovnávají odlišným způsobem než koncepcce jednosvětové a fikčním entitám připisují specifický způsob existence. Díky tomu je možné v souvislosti s vlastními jmény (a následně mnohasvětovými konstrukcemi), které se na půdě fikce vyskytují v hojné míře a jsou významotvorným prostředkem, jenž uvádí narativní světy v souvislosti s reálným světem či jinými narativními světy, stanovit distinktivní rysy fikčních a faktuálních entit.³⁴ Rozdíl z pohledu logických úvah spočívá v tom, že individua (předměty) reálného světa, která jsou spojena s vlastním jménem, v tomto světě skutečně odkazují k nějakému individu (např. k Václavu Klausovi). Fiktivní jména jsou nicméně pouze *prázdnými vlastními jmény*, proto by se o nich nemělo hovořit jako o vlastních jménech označujících individua (jméno Harry Potter by poté nebylo vlastním jménem individua), ale jako o proměnných individuích, na něž jsou vrstveny atributy.³⁵ Rozdíl zde začíná být patrný, avšak musí k němu přistoupit vedle tohoto rozlišení ještě literárně vědný konstrukt možných světů (a nikoli pouze *jednosvětové segregacionistické postoje*), aby bylo možné dojít k závěru, který oba typy entit bude považovat za existující.³⁶

³¹Lewis pochopitelně staví svoji úvahu, na rozdíl od Russella, na základě mnohasvětové koncepcce (Lewis 1978; Russell 1905).

³² Pavel (1986, s. 103).

³³ Pavel (1986, s. 103).

³⁴ Fořt (2008, s. 73). Zde bude ponechán stranou druhý případ, tzn. případ, kdy vlastní jméno označuje postavu napříč fikčními (narativními) světy.

³⁵ Raclavský (2009, s. 273-279).

³⁶ Bude zde do určité míry ponechán stranou spor fikčního realismu a antirealismu, který se rovněž zaměřuje na ontologický status fikčních entit a jejich existenci. Je zde na místě si však připomenout, že jeho „moderní“ forma se etablovala na základě debaty mezi přístupem Alexia Meinonga a Bertranda

Zohlednění mnohasvětového rámce tak umožnilo rozlišovat fikční Paříž od nefikční Paříže a fikčního Napoleona od Napoleona skutečného. Fikčnost Paříže, Napoleona či Slunce v této koncepci závisí na příslušnosti ke světu. Tato příslušnost může být například ohlašována fikčním operátorem, který i zdánlivě nefikční věty prefiguruje na tvrzení fikční (Lewis).³⁷ Je ovšem důležité zdůraznit, že slovo existující se zde neuzívá stejným způsobem. Existovat ve světě příběhu znamená existovat fikčně, v jiné světové rovině. Jako podpůrné tvrzení, jež může ukázat tuto odlišnou interpretaci pojmu, je možné předložit tvrzení Ronenové o tom, že v rámci našeho světa platí, že „jakkoli radikální bude relativismus, který se rozhodneme uplatnit na statut fikce v konfrontaci se skutečností, nezmění [to nic na faktu], že Nataša ve Vojně a míru, s níž sdílíme její nejintimnější pomyslení, je neexistující entita, zatímco Nataša v nejzapadlejší ruské vesnici, o níž prakticky nemáme ponětí, naplno existuje“.³⁸ Fikční entity typu Harryho Pottera či Anny Kareniny by tak nyní mohly být chápány jako entity neexistující. „Jinak řečeno, i když se shodneme na tom, že fikční svět je konstituován dobře individualizovanými entitami, které vzájemně působí v rámci konkrétních vztahů, tyto stavy věcí se zřejmě a priori odchyľují od stavů nefikčních, protože zde jsou prezentovány vztahy mezi neexistujícími entitami.“³⁹ Hovoří-li však Ruth Ronenová o neexistenci entit, vztahuje ji v tomto případě k aktuálnímu světu, i když tyto entity neexistují v aktuálním světě, jejich existence je spjata s logicko-ontologickou sférou jejich příslušných fikčních světů, a tím pádem se jedná o entity mající jiný ontologický status než entity faktuální, tedy status fikční existence. Kromě odlišného ontologického statusu jsou navíc fikční entity entitami neúplnými, což souvisí s jejich omezením ze strany fikčního textu.⁴⁰

Co ovšem znamená existovat fikčně či mít status fikční existence? Bylo řečeno, že slovo „existovat“ se ve fikci neuzívá stejným způsobem jako ve filosoficko-logických úvahách. Jak tedy chápat rozdíl mezi existencí a fikční existencí, který by mohl, jak se zdá do určité míry řešit některé problémy spojené s oddělováním jednotlivých typů diskurzu. V první řadě je důležité si při podobných interpretacích odlišného statusu fikční existence uvědomit, že ve sféře literární teorie se existence transformuje v pojem, který je do určité míry osvobozený od otázek po ontologickém statusu reality. Fikční existence a deskripce s ní spojené se na poli literární vědy nahlíží spíše způsobem, který

Russella. Kdy Russell je zástupcem antirealismu a jeho přístup k danému problému lze najít v jeho pojednání o definitních deskripcích. Proti realismu se z moderních autorů vymezuje i Anthony Everett svým článkem z roku 2005 s názvem *Against Fictional Realism*, v němž se snaží za pomoci dvou tezí (P1, P2), které přijímají fikční realisté, poukázat na formálně-logické nedostatky tohoto systému. (více viz Everett 2005, s. 624-649). Tento spor bude ponechán stranou z toho důvodu, že otázky po tom zda fikční entity existují a jak se jejich existence ohlašuje, jsou z hlediska této studie poněkud okrajové (více viz Ronenová, 1994).

³⁷ Lewis (1978).

³⁸ Ronenová (1994, s. 129).

³⁹ Ronenová (1994, s. 129). Ronenová navíc sleduje to, jak s pojmem existence a z jeho aplikací, jež může sloužit jako nástroj pro oddělení fikční a non-fikčních entit, zacházejí jednotlivé obory.

⁴⁰ Ronenová (1994, s. 129). Ronenová navíc konstatuje, že ne všechny entity zahrnuté do fikčních stavů jsou stejně fikční, jelikož jak již bylo zdůrazněno, fikční světy mohou obsahovat (a velmi často také obsahují) protějšky historických entit.

fikční entity může konstruovat „nezávisle na logice nefikční existence a nefikční individuálnosti.“⁴¹ Fikční existence se tak stává na poli literárního zkoumání specifickým způsobem nezávislou na nefikční existenci. Hovoří-li se tedy o fikční existenci, která je odlišná od nefikční existence (např. v aktuálním světě), či o odlišné rovině, do níž jsou fikční entity umisťovány, je potřebné reflektovat jakýsi *dvojitý význam* samotného pojmu.

Pokud tedy bude přijato tvrzení, že fikční entity nějakým způsobem existují, zbývá ještě vysvětlit, v čem spočívá jinakost tohoto typu existence a proč nemůže být jednoduše ztotožněna s existencí nefikční. Fikční existence se vztahuje především k sémantice daného textu, fikční text ji může potvrdit nebo vyvrátit. Binární vztah fikce-existence se v tomto bodě odlišuje od prosté existence, tato odlišnost se týká jeho plné závislosti na světotvorném aktu, případně jiném ustavujícím činiteli. Fikční existence je tedy pro literární vědu spíše otázkou rétorickou než logickou. Dvojitý význam používání pojmu existence tak spočívá v tom, že literární interpretace se více vztahují k rétorickým než k logickým aspektům fikčních entit. Jejich rozdílný ontologický status je pak plně v souladu s výše řečeným. Takto pojatý odlišný náhled fikční existence, tak umožňuje konstatovat, že ačkoli fikční entity neexistují (k ničemu nereferující) z logického hlediska (např. teorie opírající se o korespondenční teorii pravdy), existují v kulturní praxi, v tomto rámci existují dokonce v našem aktuálním světě, je možné o nich něco říci, zmínit je. V rámci fikčních možných světů přímo odkazují k příslušnému fikčnímu univerzu.⁴²

Rámcem fikčních světů ovšem jak se zdá, neřeší pouze odlišení rovin, na nichž se nacházejí jednotlivé entity, nýbrž i *dvojdmost* literárních postav, na níž naráží Bohumil Fořt, jenž si všímá, že komplikovanost uchopení a následného začlenění literární postavy tkví v možnosti použít při její interpretaci dva typy nástrojů. Prvními z nich jsou nástroje lingvisticko-naratologické, které reflektují postavy jako čistě textově založené entity, druhými jsou nástroje, za jejichž pomoci zkoumáme i sami sebe, tedy takové, které vidí postavy v širším kontextu a zohledňují i jejich schopnost specificky odkazovat k lidským protějškům.⁴³

Rozlišení fikčních entit jako sice neexistujících z hlediska logické praxe, ale naopak existujících v kulturní praxi a teorii pro fikci, tak otevřelo nový možný úhel zkoumání. Umístění entit na jinou ontologickou rovinu umožnilo nejen připisovat výroky o fikci určitou pravdivostní hodnotu (pokud jsou tedy například uvozeny fikčním operátorem) a konstatovat existenci Harryho Pottera ve světě Harryho Pottera, ale i možnou jinou perspektivu pro odlišení fikčního a faktálního narativu a následně i jiný pohled na původně prohlašované opozitní postavení fikce a faktu. Toto postavení už nelze brát (z hlediska literárně vědného) jako postavení zcela opozitní, je spíše záležitostí příslušnosti ke světu. Jinak řečeno, pokud bude prohlášeno, že fikční a

⁴¹ Ronenová (1994, s. 132).

⁴² Více viz Ronenová (1994, s. 128-168).

⁴³ Fořt (2008, s. 8-9).

faktuální entity jsou opozita, mělo by být dodáno „ne zcela“. Jsou to sice entity příslušející odlišným množinám, avšak množina obsahující entity aktuálního světa slouží, jak bylo ukázáno, i k popisu množiny entit fikčního světa. Jde tedy spíše o záležitost stupně než striktně vymezené hranice mezi jedním a druhým.

Na provázaném vztahu (lépe než opozitním) fikčních a nefikčních jednotlivin a jejich rozdílném ontologickém statusu tak může být poukázáno i na diferenci mezi fikčním a non-fikčním narativem. Pokud tedy bude upřednostněn termín provázanosti před termínem opozice, poté bude moci být snadněji formulována teze, že kontrast mezi fikčním a faktuálním se v mnohých literárních dílech stírá. A právě v tomto pružném hraničním pásmu se nachází vhodný prostor pro postmoderní tendence snažící se zbořit (či rozostřit) hranici mezi fikčním a nefikčním narativem. Proto je důležité tyto tendence postavit do kontrastu nejen tohoto existenčního modelu fikčních entit, ale i do kontrastu s rovinou příběhu interpretovanou za pomoci formálních nástrojů. Jelikož rozlišení faktuálního či fikčního narativu, jak konstatovala Dorrit Cohnová, se stává (mimo jiné) i záležitostí čtení v příslušném klíči (např. ve fikčním), který jako možný interpretační nástroj dokáže oddělit i texty, jež svou fikčnost neohlašují za pomoci výskytu jednoznačně fikčních entit (např. Harryho Pottera).

Na cestě od entit k příběhu

V případě, že se tedy v textu nevyskytují jednoznačně fikční entity, nelze ani rozdílnost mezi fikčními a faktuálními jednotlivinami považovat za hlavní interpretační prostředek sloužící k rozlišení fikčního a faktuálního vyprávění. Z tohoto tvrzení nicméně nelze formulovat závěr, který by ze statusu fikčních entit učinil pouhou marginálii nepodílející se na interpretačním procesu. Pro ilustraci může být zvažena následující textová ukázka:

„Na její příkaz vyndal jeden z nich klíč. Panty zaskřípaly a dveře se otevřely. Daenerys Targaryen vešla do horkého srdce tmy a zastavila se u okraje hluboké jámy. Čtyřicet stop pod ní zvedli hlavy její draci. V šeru zasvítily dvoje oči – jedny z tekutého zlata, druhé z bronzu.“⁴⁴

V textu jsou kromě vlastního jména fikční postavy i entity pojmenované jako draci. Tento termín tak poukazuje na fakt, že se jedná o fikční vyprávění, navíc fikční podstatu textu je schopen poznat i člověk, který nedisponuje znalostmi literární teorie. *Signálem fikčnosti* se zde tedy může stát i označení fikční entity.⁴⁵ Z uvedeného vyplývá, že i specifický druh fikčních entit (draci, jednorožci, škrkny, upíři apod.) může být ukazatelem, díky němuž se vede určitý typ hranice mezi fikčním a non-fikčním vyprávěním. Texty, jež je možné takto triviálně rozlišit, nicméně nejsou většinou literárními teoretiky (ani filosofy, vyjadřujícími se ke zmíněnému tématu), brány jako

⁴⁴ Martin (2011, s. 190-191).

⁴⁵ Termín signály fikčnosti používá Cohnová v knize *Co dělá fikci fikcí* (Cohnová 1998). Signály fikčnosti zkoumá především z hlediska naratologického. Ve výše předkládaném textu je tento pojem uveden spíše ve významu odlišujícího prvku narativu fikčního a faktuálního.

stěžejní. Jednoduše z toho důvodu, že pro zkoumání jsou důležitější případy, kdy termíny v textu přímo neohlašují fikčnost interpretovaného narativu. Je nicméně důležité zmínit, že problematika fikčních entit, mající svůj historický protějšek, je mnohem komplikovanější. Při čtenářské interpretaci historické novely je pro čtenáře neustále více přijatelná teze, že vlastní jméno (např. Napoleon) referuje spíše k historické osobě než k fikčnímu protějšku.⁴⁶ Spojují své znalosti o tomto jméně se znalostmi přítomnými jak v jejich kulturní encyklopedii, tak v jejich fikční encyklopedii.⁴⁷ Přítomnost smyšlených osob v beletrii obsahující i tyto problematické entity by však mohla být brána jako podpůrný argument pro označení fikce (a fikčních entit) jako nereferenčního narativu.⁴⁸

Postupně se tedy úvahy posunuly směrem od problematiky fikčních entit, jako prvků umožňujících v jistých případech oddělit fikční a non-fikční narativ, k druhé rovině uvedené na začátku, která již částečně odklání pozornost od jednotlivin (fikčních entit) a zaměřuje se na texty jako celky, na jejich širší kontext a na postupy, jakými jsou tyto texty tvořeny či na způsoby, jak fikční texty zobrazují realitu.

V první řadě je důležité si uvědomit, že posuzují – li se fikční a faktuální vyprávění a jejich následné specifické atributy, vždy se v určité formě znovu objevuje problém reprezentace (zobrazení) reality.⁴⁹ Podstatnou se tedy v tomto rámci stává otázka po tom, jak texty zobrazují či nezobrazují realitu (skutečnost). Tato otázka by mohla být považována za analogickou k otázce po statusu fikčních entit (např. jejich možnosti způsobu zobrazování historických protějšků), na úrovni vyprávění jde však o složitější problém. Hovoří-li se o zobrazení reality nebo nějakého sociálně-kulturního prvku, jenž je v ní obsažen, poté nelze nezahrnout předpoklad uměleckých textů jako textů mimetických. Aristoteles ve své *Poetice* přiřkl umění (a to nejen básnickému) napodobovací funkci. „Básnictví epické i tragické, dále komedie i dithyramby a z velké části též hudba na píšťalu a kitharu jsou všechny vesměs umění napodobovací.“⁵⁰ Poesie je tak prezentována jako napodobovací umění,⁵¹ v němž lidé mohou poznávat určité jim známé obrazy či vlastnosti lidí.⁵² Básnická mimesis mající napodobovací

⁴⁶ Schaeffer (2012).

⁴⁷ K encyklopediím viz např. Eco (1994, s. 155-158) či Doležel (1998, s. 178-181). U Umberta Eca se setkáme s pojmem encyklopedie postaveného do kontrastu s pojmem slovníku. K tématu fikční encyklopedie (odlišující se od encyklopedie aktuálního světa), skrze niž lze rovněž provádět interpretaci se vyjadřuje i Doležel (viz Doležel 1998, s. 178-181). Encyklopedie v podstatě umožňuje přiřazovat fikčním entitám určité i mimotextové popisy. Jinak řečeno, pokud se hovoří o fikční Paříži a nejsou nám o ní poskytnuty určité informace (např. není nikde v díle řečeno, že je hlavním městem Francie, ale zároveň se neuvádí ani jiné umístění města), vycházíme při její interpretaci z encyklopedie našeho světa.

⁴⁸ Fikci jako nereferenční narativ prosazuje např. Cohnová, slovo nereferenční pak nechápe ve smyslu, že text k ničemu nereferuje, ale že referovat nutně nemusí (Cohnová 1998, s. 26-31).

⁴⁹ Představa, že literatura zobrazuje skutečnost nebo se jí alespoň snaží nějakým způsobem napodobit, není v literárně vědných úvahách žádnou novou myšlenkou a aktu zobrazení hovoří v antice již Platón a následně Aristoteles.

⁵⁰ Aristoteles (1993, s. 7).

⁵¹ Napodobování je totiž dle Aristotela lidem od přírody vrozeno (Aristoteles 1993, s. 10).

⁵² Zde i ono známé dělení na komedii jako zobrazení lidí horších a tragédii jako zobrazení lidí lepších (Aristoteles 1993, s. 7-12).

schopnost vztahující se i na děje pouze pravděpodobné, tedy na ty, které se stát mohly (ale třeba nestaly), je pro Aristotela na vyšší úrovni než historie. Jinak řečeno, řadí poesii nad historii. „Nadřazenost poezie nad historií podle něj spočívala v její schopnosti vyjadřovat nikoli samotnou realitu, nýbrž typično.“⁵³ Jeho teorie tedy již zahrnuje určité odlišení poezie a historie, přičemž historie je svázaná s popisem událostí tak, jak se staly, a nemůže si dovolit zobrazovat události pouze hypotetické. Aristoteles však, jak uvádějí Robert Scholes a Robert Kellogg v *Povaze vyprávění*, nestaví rozdíl mezi poezií (fikcí) a historií na základě prostého rozlišení poezie jako souboru, jenž může obsahovat možné/hypotetické události. Rozdíl mezi těmito dvěma oblastmi je u něj vystaven na typizaci zobrazovaných lidí a jejich činů, které jsou konzistentní, jelikož se řídí pravidly pravděpodobnosti a nutnosti. „Nadřazenost poezie nad zpravodajstvím tedy spočívala v konzistenci a univerzalitě a ve vyjadřování nikoli přímé skutečnosti, nýbrž zákonů, jimiž se skutečnost řídí. Pro Platóna byla skutečnost jen imitací reality, a tak poezie byla podle něj pouhou imitací imitace a od reality se vzdalovala. Podle Aristotela se však prostřednictvím zobecnění a univerzalizace realitě přibližovala.“⁵⁴

Beletrie však kromě hypotetických událostí či rozpoznání určitých typických vlastností lidí může, jak si všímá Erich Auerbach, zobrazovat i sociálně kulturní fenomény doby, v níž dílo vzniklo, odkazovat k určitému typu univerzálií apod. Interpretovat text je tedy možno za pomoci historických, kulturních či sociologických kategorií. Stejně jako Aristotelova je i Auerbachova koncepce univerzalistická. To jí vyneslo i kritiku ze strany Doležela.⁵⁵ Účelem tohoto textu však není sledování kritiky univerzalistického pojetí mimesis, a proto je tento problém ponechán stranou.

Prezentované mimetické koncepce nejsou voleny náhodně, na jejich univerzalistickém zaměření lze velmi dobře prezentovat, že pokud se hovoří o binárním vztahu text – skutečnost, není již interpretace primárně zaměřena na jednotlivé entity, ale na text jako celek, a na to, jak je tento fikční text vztažen k textu non-fikčnímu.⁵⁶ Samotné tyto koncepce však na druhé straně neposkytují dostatečnou odpověď na otázku po odlišnosti fikčního a non-fikčního vyprávění, jelikož odlišily tyto dvě roviny jednoduše tím, že vymezily fikční vyprávění (beletrii) jako vyprávění specifickým způsobem spjaté s realitou, kterou do určité míry zobrazuje. Aristoteles sice vymezil

⁵³Scholes, Kellogg (1966, s. 121).

⁵⁴Scholes, Kellogg (1966, s. 121). Problematickým se však stává fakt, že Aristoteles v *Poetice* nevynechává rozdíl mezi alegorickou a reprezentační úrovní významu.

⁵⁵Právě tento prvek Auerbachovy teorie mimese napadá Doležel při popisu toho, co zobrazují fikční jednotliviny. Jak již bylo řečeno výše, v Doleželově odmítnutí je důležité spatřovat implicitní funkční podtext, který mu má usnadnit přechod ve výkladu teorie fikce od jednosvětového k mnohasvětovému pojetí (více viz Doležel 1998, s. 21 – 41).

⁵⁶Odklon však neznamená naprostou odluku, o fikčních entitách se jednotlivé koncepce pochopitelně zmiňují, nelze je od zkoumání oddělit, ale entity už zde jednoduše nejsou hlavními prvky argumentace. Důležitou se v souvislosti s fikčními entitami stává například jejich vazba na slovesný čas, jenž je v souvislosti s nimi poté brán jako distinktivní znak fikční a historické promluvy. Hovoří-li se tedy o odklonu, znamená to v rámci této studie odklon od zkoumání vlastního statusu fikčních entit, který má sloužit k určení hranice mezi fikcí a non-fikcí. Doležel sice v kritice mimetických koncepcí např. uvádí vztahy mezi jednotlivinami, ale jeho argumentace směřuje především k odmítnutí rámce jednoho světa (Doležel 1998, s. 21-27).

poesii vůči historii, ale jak ukázaly moderní literárně vědná (naratologická) zkoumání, je potřeba zvážit celou řadu dalších faktorů, jež se ukázaly jako problematické, například formální výstavbu textů v korelaci s obsahovou stránkou apod. Pokud by se dichotomie fikce a historie (či fikčního a non-fikčního narativu) měla opřít o pouhou hypotetickou povahu událostí a určitou formu univerzalizace, odlišení by bylo v mnohých případech značně komplikované. Když totiž není přesně definováno, v jakém máme číst klíči, tedy zdali ve fikčním či nikoli, tak může snadno dojít při řízení se pouze výše zmíněnými omezenými interpretačními prostředky k záměně jednoho typu textu za jiný. Cohnová na podporu tohoto tvrzení uvádí například dílo *Marbot*, které neohlašuje prakticky ani na obálce (což je jedna z možností jak poznat, který klíč je pro čtení příslušného textu vhodný), že se jedná o fikční životopis a svou formální stránkou může čtenáře uvést v omyl, že se jedná o životopis historické osoby.⁵⁷

Podobný typ komplikací poukazuje i na to, že při snaze o oddělení fikčního a non-fikčního (např. historického) narativu, jsou důležitou interpretační kategorií formální prostředky. Na syntaktické úrovni⁵⁸ definici rozdílu mezi fikčním a non-fikčním (faktuálním) narativem předkládá například Käte Hamburgerová. Její systém je komparací struktury fikčního vyprávění se strukturou jazykových promluv.⁵⁹ Část promluvy fikčního vyprávění se může zdát identická s popisem např. historické události, avšak odlišujícím prvkem se zde jeví kategorie vypravěče v souvislosti s kategorií slovesného (gramatického) času. „Poněvadž totiž víme, že čteme román a nikoli cestopis, nevztahujeme popisovanou krajinu k vypravěči, ačkoli si toho nemusíme být vědomi. Víme, že ji nemáme vnímat jako prostor jeho prožitků, nýbrž jako prostor prožitků jiných osob – fiktivních osob, románových postav - jejichž existenci očekáváme, protože čteme román.“⁶⁰ Tyto fikční Já-origo na rozdíl od reálných Já-origo porušují standardní mechanismy uplatňování slovesného času, minulost už není historickou minulostí, nýbrž zpřítomňovanou promluvou, kde *otázka kdy?* postrádá smysl. Jako zesílení argumentu je použita ještě kategorie sloves vyjadřující vnitřní děje (myslí si, cítí apod.), jež je připsána jako typická pro ohlašování fikčních Já-origo. Tento textový (lingvistický) projev vlastní fikčním promluvám se tak

⁵⁷ Cohnová tento typ fikčního životopisu nazývá historizovaným – protagonista tohoto příběhu je fikční, ale je užito historického diskurzu (Cohnová 1998, s. 104-123).

⁵⁸ Podává v podstatě definici založenou na syntaktických rysech, které jsou vyloučeny z faktuálního vyprávění.

⁵⁹ Její systém je však zaměřen na epickou, nikoli na dramatickou fikci. Hamburgerová dokonce tvrdí, že „pouze epická, nikoli dramatická fikce však vykazuje všechny znaky, jimiž lze tento rozdíl úplně a jednoznačně prokázat. Neboť pouze na problému vyprávění je možno ukázat logicko-epistemologické a gramaticko-sémantické vztahy, které odlišují fikci od skutečnosti.“ (Hamburgerová 1968, s. 121). Hamburgerová tedy odsouvá stranou Ich-formu, i když připouští, že tak neobsáhne veškerou literaturu v próze.

⁶⁰ Hamburgerová (1968, s. 121). Hamburgerová jako důležitou složku při interpretaci fikčního vyprávění zvažuje i románovou postavu (v podstatě fikční entitu), zde tedy nastává moment, kdy se k důrazu na privilegovanou strukturu díla přidává i důraz na postavu. Je však důležité dodat, že Hamburgerová do určité míry neřeší status fikčních postav jako signálů ohlašujících fikčnost, ale všimá si strukturace jejich promluv a jejich prožitkového prostoru (v opozici s prostorem prožitků vypravěče) a jejich spojení s časovou složkou. Jejich výskyt vidí prostě jako očekávaný, vzhledem ke skutečnosti, že je čten román.

v principu stává interpretačním postupem vhodným, mimo jiné, i k oddělení fikčního a non-fikčního (historického narativu).⁶¹ Oddělení je tedy vedeno na základě formálních prostředků a mohlo by se zdát, že optimálně řeší opozitní postavení fikčního a historického narativu, slovní spojení *v principu* vyskytující se v předcházející větě, nicméně předznamenává komplikaci. Komplikaci spojenou s faktem upozadění kategorie vyprávění v první osobě, a tedy pominutí kategorie autobiografické fikce.⁶² Tím je zde vyloučen nárok na všeobecnou platnost tohoto principu.

Teze o odlišném či zcela odlišném postavení fikčního a non-fikčního vyprávění se však postupně začala oslabovat⁶³, a to spíše opět na základě formálních nástrojů, které byly vlastní i argumentaci snažící se o jejich segregaci než na základě obsahovém (např. skrze popis fikčních jednotlivin). Zde je potřeba zmínit, že hovoří-li se o opozitním postavení fikčního a non-fikčního, nelze tuto odlišnost zaměňovat s odlišností historických a fiktivních událostí. I White, který hovoří o historickém díle jako o „jazykové struktuře ve formě diskurzu narativní prózy, jež se vydává za model či symbol minulých struktur a procesů, a to proto, aby vysvětlila to, čím byly, tím, že je reprezentuje“⁶⁴, nepopírá „že historické události se od fiktivních liší způsoby, jimiž se od dob Aristotelových jejich odlišnost běžně charakterizovala.“⁶⁵ Všimá si tedy v podstatě (podobně jako Hamburgerová) rysu spojení fikčních událostí s odlišným časoprostorovým umístěním,⁶⁶ povaha fikčních a historických událostí však u něj není hlavním bodem argumentace. Nevyjadřuje se k používání gramatických časů v dílech, sice se rovněž zaměřuje na formální rysy fikčního a historického diskurzu, avšak pro jeho úvahy je typický pojem *zdějování* (na rozdíl od *zpřítomňování* u Hamburgerové). A právě problematika zdějování,⁶⁷ tj. procesu, při němž historik přetváří prvky historického pole do uspořádané do kroniky, která se po další úpravě transformuje v příběh a významu poté nabývá strukturací v syžet, může být *ad absurdum* považována za jednu z motivací postmoderních historiografických snah o určité specifické spojování (sjednocení) fikce a historie.⁶⁸

Toto sjednocení je podpořeno i Whiteovou myšlenkou, že se práce historika (opět) formálně příliš neodlišuje od práce spisovatele beletrie, stejně jako autor *Anny Kareniny* i historik konstruuje ve svém díle zápletku a vyzdvihuje určité ideologické implikace,

⁶¹ Hamburgerová (1968, s. 121-129).

⁶² Jak konstatuje Cohnová (1998, s. 38-42). Proto, dle ní, nebyl ani Hamburgerovou navrhovaný model přijat do kánonu anglofonní narativní poetiky.

⁶³ Tato teze je spojena s Whitovou *Metahistorií*.

⁶⁴ White (1973, s. 15).

⁶⁵ White (1978, s. 26).

⁶⁶ Jde však o jiný typ svázání než u Hamburgerové, ne o jev gramatický a textový, nýbrž jen o konstataci rozdílu mezi vnímání rozdílné podstaty fiktivních a historických událostí (White 1978, s. 26).

⁶⁷ Zjednodušeně řečeno, zdějováním je zde myšlena transformace kroniky v příběh.

⁶⁸ Více k problému o spojování fikce a historie především ze strany postmodernistické historiografie např. Doležel (2008). Proti Whitově argumentaci ve prospěch zdějování předkládá Doležel např. *Test holocaustem* Doležel (2008, s. 31).

aby dosáhl různého vysvětlovacího účinku.⁶⁹ Ač by se tedy mohlo zdát, že fikce a historie nejsou striktně opozity a že je k nim možno na základě formálních prostředků použitých na úrovni příběhu, spíše než na úrovni entit, přistupovat jako k diskursům formálně si podobným, nelze toto sblížení přijmout jako neproblematické. Zprvč sám White si všímá (a vymezuje), jak již bylo uvedeno výše, rozdílu mezi fikčními a historickými událostmi, a dokonce předkládá i určité rozlišení fikce a historie - kdy v literární fikci je, dle něj, těžké rozlišovat mezi kronikou událostí a příběhem kde jsou události vymyšleny odlišným způsobem než události historické, jež existují mimo vědomí pisatele.⁷⁰ Za druhé je potřeba přihlédnout k odlišné funkci obou textů, kdy pro historicky-informativní text zřejmě nebude nejpodstatnější estetická funkce (hodnota), stejně tak jako pro beletrii nebude nejdůležitější funkce informativní ve smyslu poskytování korektních a ověřených historických fakt.⁷¹ Sjednocovat proto na základě využití stejných (či velmi podobných) formálních prostředků diskurz historie a fikce by do určité míry narušilo svébytnost obou zmíněných kategorií.⁷²

S ohledem na zmíněná fakta proto není paradoxním tvrzením, že v současnosti neexistuje prostředek, který by oddělil oblasti fikčního a non-fikčního (např. pole historického) diskurzu. Pokud by bylo o takovém všeobecném prostředku vůbec uvažováno, nemohl by jím být a) ani výskyt fikčních entit, jakými jsou např. draci, jelikož jak bylo ukázáno, jejich výskyt je jen jedním z mnoha ukazatelů, a v případě historického románu, kde tyto entity absentují a kde se naopak vyskytují postavy mající svůj historický protějšek, jsou prostředkem zcela nerelevantním; b) ani pouze formální výklad jednotlivých diskurzů, který může být jednak výkladem neúplným (např. Hamburgerová), a jednak může opomíjet rozličné funkce textu a spolu s nimi i čtenářskou interpretaci. Právě v pojmu čtenářské interpretace je možné spojit formální a obsahové prostředky takovým způsobem, na jehož základě bude interpret (např. čtenář) do určité míry schopen zařadit diskurzy do jednotlivých oblastí. Zvažme následující ukázkou:

„Ve 115. kapitole mé knihy Foucaltovo kyvadlo kráčí postava jménem Casaubon [...] v noci z 23. na 24. června 1989 jakoby posedlý celou ulicí Saint-Martin, přechází rue aux Ours, míví Centre Beaubourg, až přijde ke kostelu Saint-Merri. [...] Abych mohl tuto kapitolu napsat, procházel jsem několik nocí po stejné trase s diktafonem a dělal si poznámky, co jsem viděl a jak to na mě působilo. Dokonce [...] jsem zašel až tak daleko, že jsem zjistil, zda tu noc svítil měsíc a ve kterou dobu byl v jaké pozici na obloze. [...] Když román vyšel, dostal jsem dopis od jednoho muže, který – jak mi bylo jasné – zašel do Národní knihovny, aby si

⁶⁹ White uvádí tři různé strategie, „jichž může historik využít k tomu, aby dosáhl rozdílných druhů vysvětlovacího účinku.“ (White 1973, s. 10). Rozdílné strategie poté jsou vysvětlení pomocí formálního argumentu, vysvětlení pomocí konstrukce záplety a vysvětlení pomocí ideologické implikace, z nichž každá má ještě čtyři možné způsoby artikulace, jimiž se dosahuje příslušného vysvětlovacího účinku (White 1973, s. 10).

⁷⁰ White (1973, s. 20).

⁷¹ Obě tato vymezení se prakticky vrací k problematice zobrazení skutečnosti.

⁷² Formálními prostředky jsou u Whita např. tropy (White 1973, s. 50-61).

přečetl všechny noviny z 24. června 1984. Zjistil, že na rohu ulice Réaumur [...] vypukl po půlnoci, asi v době kdy okolo procházel Casaubon požár [...]. Tento čtenář se mě ptal, jak je možné, že jej Casaubon neviděl.⁷³

Jak je vidět na předloženém příkladu, čtenářská interpretace vskutku do určité míry vyžaduje erudici interpreta⁷⁴ a jeho schopnost přiřadit text buď do oblasti fikčního, či nefikčního narativu. V případě neodlišení jednoho typu diskurzu od druhého mohou vznikat ze strany čtenáře podobně absurdní otázky. Mohlo by se tedy zdát, že otázka po hledání interpretačního nástroje mezi fikčním a faktuálním by šla ukotvit v pojmu čtenářské interpretace. Tento opět poněkud triviální závěr by mnohé z výše reflektovaných problémů poněkud vyprázdnil. Lingvistický kód sice (např. posuzování textu na základě čistě jazykových a formálních prostředků) není pro pochopení textového sdělení dostatečným nástrojem, může se však stát jedním z řady interpretačních nástrojů.⁷⁵ Na druhou stranu i čtenářská interpretace postrádá prvek univerzality, ale neruší schopnost diskurzů umožňující jejich vzájemnou kooperaci, tato kooperace by se však při stanovení nepružné hranice na základě všeobecně platného prostředku poněkud setřela. Nesmí však být zapomínáno, že „interpretace může v konečném důsledku spočívat ve hře na ‚o čem to je‘.⁷⁶ Tedy, že se čtenářská interpretace většinou (např. za strany „ne-modelového čtenáře“) primárně nezabývá otázkou distinktivních rysů fikčního a non-fikčního narativu. Adresát může jednoduše číst pro samotné potěšení z četby. Přesto, jak bylo řečeno, *a priori* rozlišuje mezi typy textů, právě z důvodu, aby nedocházelo k omylům a misinterpretacím. Toto rozlišení s sebou nese i fakt, že se k textům fikčním přistupuje jinak než k non-fikčním. Zajisté se jinak bude interpretovat zpráva z tisku a jinak kapitole v knize o Harrym Potterovi. Pro zasvěceného čtenáře je tak otázka klíče, v němž čte, otázkou podstatnou, k jejímu zodpovězení mu zajisté mohou posloužit i výše zmíněné nástroje (např. výskyt draků apod.). O tom, jak bude text posuzován, tak není nikdy rozhodováno zcela individuálně, nástroje pro rozpoznání jedné a druhé polaritity existují. Mělo by však být zdůrazněno, že tyto nástroje nejsou univerzální a ani nemohou fungovat bez osoby interpreta, jaksi samy o sobě. Pokud tedy bude zahrnut pojem čtenářské interpretace, spolu s jeho specifiky a jeho mírně odlišnými nároky (ze strany adresáta), do úvah týkajících se spíše formálních nástrojů, může to být pro interpretaci fikce velmi přínosné. Lépe řečeno, pro teorii fikce bude přínosné, jestliže se při rozhodování o tom, co přísluší kategorii fikčního a co naopak lze zařadit do kategorie nefikčního, zohlední jak „formálně-objektivní“, tak i více čtenářsky a subjektivně orientovaná stanoviska. Tento závěr vychází ze samotné podstaty výše uvedeného, totiž z faktu, že při aktu interpretace je zde na jedné straně přítomna řada pravidel, které se aplikují při oddělování jednotlivých typů diskurzu, a na druhé straně je přítomen interpret, jenž do aplikace pravidel promítá právě subjektivisticky orientované postoje.

⁷³ Eco (1995, s. 102). V citovaném textu je zřejmě tisková chyba, která uvádí asynchronní datové informace, tzn. rok 1989 a poté 1984.)

⁷⁴ Eco nazývá čtenáře schopného adekvátní interpretace modelovým. (Eco 1979, s. 65-84).

⁷⁵ Eco (1979, s. 71).

V souvislosti s tím by však mělo být znovu s naléhavostí zopakováno, že stejně jako jsou hranice mezi fikcí a historií čím dál tím více vnímány jako pružné, tak je i čtenářská interpretace flexibilním prostředkem, a oddělení fikčního a non-fikčního či fikčního a faktuálního se stává v souvislosti s ní spíše rovněž otázkou stupně než otázkou podmíněné příslušnosti k jedné z nabízených kategorií. Hovoří-li se tedy o hranicích fikce nebo o odlišení jednoho textu od druhého, není už jimi ani v rámci teorie fikce myšleno nepropustné pole jako spíše propustná oblast, kde fikční entity mohou být podobné entitám faktuálním a kde je možno najít formální podobnost mezi textem historickým a fikčním. Ukazuje se tedy, že použití výskyt specifických entit či formální interpretaci jednotlivých textů jako všeplatný interpretační princip by mohlo narušit samotnou povahu fikce. Stejně tak by ji narušil i jakýkoli všeplatný interpretační prostředek.

Literatura

- Aristoteles (1993): *Poetika*. GRYPF, Praha, 1993. Přeložil F. Groh.
- Auerbach, E. (1946): *Mimesis: dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*. A. Francke AG, Bern; český překlad (M. Žilina, R. Preisner, V. Kafka) *Mimesis: zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*, MLADÁ FRONTA, Praha, 1998.
- Barthes, R. (1975): *S/Z* Éditions du Seuil; český překlad (J. Fulka) *S/Z*, GARAMOND, Praha, 2007.
- Cohnová, D. (1998): *Distinction of fiction*. Johns Hopkins University Press, Baltimore; český překlad (M. Orálek, V. Klusáková) *Co dělá fikci fikcí*, ACADEMIA, Praha, 2009.
- Culler, J. (1997): *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford. Český překlad (J. Bareš) *Krátký úvod do literární teorie*, HOST, Brno, 2002.
- Doležel, L. (1998): *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Johns Hopkins University Press, Baltimore; český překlad (L. Doležel) *Heterocosmica: Fikce a možné světy*, KAROLINUM, Praha, 2003.
- (2008): *Fikce a historie v období postmoderny*. ACADEMIA, Praha.
- Eco, U. (1979): *Lector in fabula: La cooperazione interpretativa nei testi narrativi*. RCS Libri S. p. A., Milano; český překlad (Z. Frýbort) *Lector in Fabula: Role čtenáře aneb Interpretační kooperace v narativních textech*, ACADEMIA, Praha, 2010.
- (1994): *Six Walks in the Fictional Woods*. Harvard University Press; český překlad (B. Grygová) *Šest procházek literárními lesy*, VOTOBIA, Olomouc, 1997.
- (1994): *The Limits of Interpretation*. Indiana University Press, Bloomington- Indianapolis; český překlad (L. Nagy) *Meze interpretace*, KAROLINUM, Praha, 2009.
- Everett, A. (2005): „Against Fictional Realism“. *The Journal of Philosophy* 102 (12): 624-649.

⁷⁶ Culler (1997, s. 73).

- Fořt, B. (2008): *Literární postava: Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha.
- Hamburgerová, K. (1968): „Fikční vyprávění a jeho příznaky“. *Aluze: Revue pro literaturu, filozofii a jiné* 2005 (1): 120-131.
- Lewis, D. (1978): „Pravda ve fikci“. *Aluze: Revue pro literaturu, filozofii a jiné* 2007 (2): 52-62.
- Martin, G. R. R. (2011): *A Dance with Dragons*. Bantam, New York; český překlad (H. Březáková) *Tanec s draky*, TALPRESS, Praha, 2012.
- Nuttall, A. D. (2007): *A New Mimesis: Shakespeare and the Representation of Reality*. Yale University Press, New Haven and London.
- Pavel, T. G. (1986): „Fikční entity“. *Aluze: Revue pro literaturu, filozofii a jiné* 2004/1: 103-119.
- Raclavský, J. (2009): *Jména a deskripce: logicko-sémantická zkoumání*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc.
- Ronenová, R. (1994): *Possible Worlds in Literary Theory*. Syndicate of Press of the University of Cambridge; český překlad (M. Červenka) *Možné světy v teorii literatury*, HOST, Brno, 2006.
- Russell, B. (1905) „On Denoting“. *Mind* 14 (56): 479-493.
- Ryanová, M-L. (1980): „Fikce, nefaktuály a princip minimální odchylky“. *Aluze: Revue pro literaturu, filozofii a jiné* 2005 (3): 105-116.
- Schaeffer, J-M. (2012): „Fictional vs. Factual Narration“. In *The living handbook of narratology*, Interdisciplinary Center for Narratology, University of Hamburg. Dostupný z: http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Fictional_vs._Factual_Narration, citováno 30. 8. 2012.
- Scholes, R. & R. Kellogg (1966): *The Nature of Narrative*. Oxford University Press, Oxford; český překlad (M. Sečkař) *Povaha vyprávění*, HOST, Brno, 2002.
- Strawson, P. F. (1950): „On Referring“. *Mind* 59 (235): 320-34.
- White, H. (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore; český překlad (M. Kotásek) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, HOST, Brno, 2011.
- (1978): „Literární postupy při reprezentaci faktů“. In *Nový historismus/ New Historicism*, ed. J. Bolton; český překlad (M. Sečkař a O. Trávníčková) HOST, Brno, 2007, s. 26-31.
- Wilde, O. (2000): *Nesmrtelné myšlenky: aforismy, paradoxy a úvahy*. AURORA, Praha; z českých překladů uspořádal (D. Samek).